

Jüripäev on
suvetooja

Keelest meeleni VIII

Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond
Eesti-uuringute Tippkeskus

Jüripäev on suvetooja

Keelest meeleni VIII

Piret Voolaiu 50. sünnipäevale pühendatud veebi-
konverents keskkonnas Microsoft Teams
26. aprillil 2021

Ajakava ja ettekannete lühikokkuvõtted

Tartu 2021
EKM Teaduskirjastus

Koostanud: Mare Kõiva, Maris Kuperjanov, Piret Voolaid

Toimetanud: Asta Niinemets, Tiina Mällo

Kaane kujundanud: Andres Kuperjanov

Kodulehe kujundanud: Rahel-Laura Vesik

Kaanefoto: Piret Voolaid

Küljendanud: Maris Kuperjanov

Korraldajad:

Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond

Eesti-uuringute Tippkeskuse nüüdiskultuuri ja meediauuringute töörühm

Korraldustoimkond:

Maris Kuperjanov

Mare Kõiva

Anne Ostrak

Konverentsi koduleht:

<http://www.folklore.ee/rl/fo/konve/2021/piret>

Konverentsi läbiviimist toetavad teadusprojekt EKM 8-2/20/3 ning Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus TK145)

Euroopa Liit
Euroopa
Regionaalarengu Fond

Eesti
tuleviku heaks

Eesti Kirjandusmuuseum

CEES **CENTRE OF EXCELLENCE
IN ESTONIAN STUDIES**

ISBN 978-9949-677-98-6 (pdf)

© Autorid 2021

© Eesti Kirjandusmuuseum 2021

Foto: Argo Ingver

Veebikonverents „Jüripäev on suvetooja“ on Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna konverentsisarja „Keelest meeleni“ kaheksas sündmus. Rahvusvaheline veebikonverents vaatleb kevadise murdepunktiga seotud probleematikat erinevatest aspektidest ja keskendub ühtlasi nüüdisühiskonna sünkreetilistele kultuurinähtustele.

Sündmus on pühendatud EKM folkloristika osakonna vanemteaduri ja Eesti-uuringute Tippkeskuse tegevjuhi, mitmekülgsete akadeemiliste huvidega rahvaluule ja kultuuri-uurija Piret Voolaiu 50. sünnipäevale. Piret Voolaid on käsitlenud rahvaluule lühivormide sotsiokultuurilisi ja kaasaegseid kasutuskontekste, laste- ja noorte ning meediafolkloori muutusi, multimodaalseid ja visuaalseid folkloorivorme, lisaks on ta viimastel aastatel tegelenud olulise uue suuna, spordifolkloristika arendamisega. Ta on eesti folkloristika akadeemilise uurimistraditsiooni jätkaja, uute suundade juurutaja ja arendaja.

Ajakava

10:00–11:20

Juhatab Tõnno Jonuks

Władysław Chłopicki, Krakow Graffiti: Local and Glocal

Saša Babič, There is no place like home: place in Slovenian paremiological units

Liisa Granbom-Herranen, What comes with singing, it goes with whistling

Anastasiya Fiadotava, „So much for Yuri’s Day, Granny”: From ritual to a proverb and jokes

11.20–12.00 Kohvipaus

12:00–13:15

Juhatab Eda Kalmre

Mare Kõiva, Magusad (väikesed) sõnad

Astrid Tuisk, Kasvamine tüdrukuna. Littlest Pet Shopi mänguloomakeste videod Youtube’i keskkonnas.

Mare Kalda, Piret Saaremaal ja Hiiumaal. Tugev naine hiiumuistendites.

Asta Õim, “Müts maha!” Autundest eesti kõnekäändudes

13:15–14:15 Lõunapaus

14:15–15:30

Juhatab Mare Kalda

Katre Kikas, Püha Jüri, jüripäev ja Püha Jüri kutsikad Hans Anton Schultsi rahvusmütoloogilistes kirjutistes

Tiiu Jaago, Jürist jüripäeval

Reet Hiimäe, Jüripäevast indi-jaanipäevani: eestlased kui indiaanirahvas

Piret Voolaid, “Jüripäevast saab johukuhugi” ehk mis on jüripäeval pistmist eesti vanasõnadega?

Lõpetamine

There is no place like home: Place in Slovenian paremiological units

Saša Babič, Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts

Place is one of the basic anthropological components. Together with time it represents an unavoidable context in which people build concepts. With concepts place gains also metaphorical and metonymical meanings within social concepts. The paper presents places in Slovenian proverbs from the house to a wider geographical area, their stereotyped uses and parallels of place namings in other Slovenian short folklore forms. The stereotyped images of places present the ethnolinguistic image of a paremiological conceptual map.

Krakow graffiti: Local and glocal

Władysław Chłopicki, Jagiellonian University, Krakow

This presentation is based on a collection of graffiti images gathered by me in Krakow as well as by studying internet resources, such as the wonderful street art atlas of Krakow or some fan pages for murals on Facebook and some other collections. The small corpus contains both typically local graffiti as well as Loesje-signed examples and other glocal graffiti, both in Polish and English. The categorization can be related to that suggested by Piret Voolaid in her 2013 article "In graffiti veritas": there are generalizing statements, quotations and parodies of quotations, self-centered graffiti and you-addresses as well as references to current events. My focus, however, is on the content of the verbal messages contained in the selected graffiti (various opinions, including those expressing wishes, frustrations, emotions, irony, mockery, counterfactuals, meta-messages, etc.), whose interpretation depends on a number of contextual factors, not all of which are available.

„So much for Yuri’s Day, Granny”: From ritual to a proverb and jokes

Anastasiya Fiadotava, Junior Research Fellow, Estonian Literary Museum

In the Middle Ages Russian peasants who were working for their landlords had only one opportunity to change their place of residence – on St. George’s Day on November 26 they could leave one landlord’s domain and move to another landlord’s lands. The period immediately before and after St. George’s Day was thus an important landmark in the agricultural and social calendar in Russia.

However, at the end of the 16th century the government officially cancelled this right to move and thus made serfdom even stricter. Peasants reacted to the decision with a bitter disappointment which was encapsulated in a proverb „So much for Yuri’s Day, Granny”. The proverb survived to this day and is used to refer to ruined hopes and unfulfilled dreams.

The proverb was also integrated into other forms of folklore, namely jokes. Humorous folklore plays with different aspects of this proverb: its connection to the times of serfdom, the reference to “Granny” as well as the similarity between the saint’s name and the name of one of the Soviet political leaders. The presentation explores these aspects and discusses the ways that jokes adapt the use of the proverb to particular social and political circumstances.

What comes with singing, goes with whistling

Liisa Granbom-Herranen, Turu University

Proverbs have various connections with songs and singing. Or the other way round, singing is connected with proverbs in many ways. This paper gives an overview of Finnish proverbs and singing. The proverbs with melody go back to the time when Finnish was just a spoken language. In the 21st century we have proverbs included in songs as well as songs which have given us proverbs. The paper focuses on the combination of music and proverb.

Keywords: proverb, singing, song, tradition

Jüripäevast indi-jaanipäevani: eestlased kui indiaanirahvas

Reet Hiimäe, Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond

Põlisameerika kultuuridega seotud esoteerilised õpetused ja rituaalid hakkasid Eestis enam nähtavust omandama 1990. aastatel. Viimasel kümnendil on mõningad haakuvad usundilised elemendid ja atribuudid (nt šamaanilaagrid, unenäopüüdjad, salvei ja tubaka rituaalne kasutamine) saavutanud laiema kõlapinna just põlisameerika vaimsusega seostatuna. Vaatlen nende nähtuste retseptiooni Eestis – adaptatsioone ja modifikatsioone, ühitamist eesti rahvausundi ja uusvaimsustega ning rolli isikukogemuslikes kriisidega toimetuleku lugudes.

Jürist jüripäeval

Tiiu Jaago, Tartu Ülikool

August Wilhelm Hupel kirjutab talupoegadest 18. sajandi kolmandal vee-
randil mh, et jüripäeval ei raiu nad puid, et hundid ei kahjustaks nende
karja (Hupel 1777: 144). Samas kirjeldab ta talupoegade nimesüsteemi.
Ühtlasi kõneleb ta ristinimedest, mis on sakslastel ja talupoegadel samad,
kuigi viimasel juhul mugandatud. Loendis on 24 nime, neist 10 poisinime:
Adam (Ado), Antonius (Tõnis, Tõnu), Bartholomäus (Pärtel, Pärt, Pääro),
Daniel (Tanni), Georg (Jüri), Heinrich (Hinno, Hinrik), Jakob (Jakob, Jaak),
Johann (Jaan, Juhan), Karl (Kaarel), Peter (Peeter, Peet, Peedo) (Hupel
1777: 128–130). Võib küsida, kas jüripäeva ja Jüri nime valikus on nähtav
omavaheline seos. Suguvõsa-ajaloos tõuseb 18. sajandil nimi Jüri (Jürg,
Jürgen) märkimisväärselt esile. Selle nime populaarsusega suudab võis-
telda vaid Jaan. Näiteks 1751. aasta Jõhvi sünnimeetrikas on 82 poisile
jagunud 17 erinevat nime. Sagedasemad neist on Jüri (Jürg, Jürgen) – 14
juhul, ja Jaan (Johan) 11 korral. Järgnevad Madis ja Mart vastavalt 9 ja 8
juhul. Seitsme eellaste ehk kõugutabeli järgi võistlevad taas Jüri ja Jaan.
Ka neis tabelites on fookus 18. sajandil, ulatudes ühelt poolt 17. ja teisalt
19. sajandisse. Võib eeldada, et nii sageli pandud nimed ei haaku vastavalt
jüri- või jaanipäeva paiku sündimisega. Samas on need aga märgatavad
tegelased vanemas laulutraditsioonis. Ühelt poolt esineb Jüri loitsudes
(näiteks hundisõnades), teisalt aga talupere liikmena kosja- ja pulmatee-
malistes lauludes.

Piret Saaremaal ja Hiiumaal. Tugev naine hiiumuistendites.

Mare Kalda, Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond

Muistendites Suurest Töllust on üheks tegelaseks Tõllu naiskaaslane Pirit. Naise nimi on 20. sajandi jooksul arenenud Piretiks. Seda nimekuju koh-tame läbivalt ka autentsete, Jegard Kõnnuse kogutud Leigri-muistendite uusimas väljaandes (Iiu Leiger... 2014 ja 2015). Tõllu ja Pireti osalemine mõlema saare lugudes ongi üks ettekande inspiratsiooniallikaid. Leigri-jut-tudest selgub, et nii Saaremaa vägimees või vanem Tõll kui ka tema naine käisid aeg-ajalt naabersaarel, arendades nii perekondlikke sidemeid (Pireti õde oli Leigri kaasa), majandusalast koostööd (Leiger andis Tõllule maad kasutada) kui ka Eesti-sisest spaaturismi (Leiger kutsus Tõllu ja tema naist Hiiumaale sauna). Hiiumuistendites puudub naabersaarte rivaliteet, mis on teadupärast nii omane rahvanaljanditele.

Samavõrra inspireeriv on tähele panna, et hiiumuistendite Piret pole lihtsalt Tõllu naine, kes Tõllu käsu peale kapsaleent keedab, vaid „kontide ja rammu poolest oma mehega peaaegu ühesarnane“, nagu on väitnud Martin Körber (töös „Oesel einst und jezt“ II osas, ilmunud 1899). Niisiis saarte muistendites tegutseb aktiivne ja iseseisev naishiid, kes söakalt ise-gi vanapaganale vastu astub.

Püha Jüri, jüripäev ja Püha Jüri kutsikad Hans Anton Schultsi rahvusmütoloogilistes kirjutistes

Katre Kikas, Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond

Hans Anton Schults (1866–1905) oli üks kõige produktiivsemaid Jakob Hurda rahvaluulekorrespondente. Kuid ta oli ka üks vastuolulisemaid – koguja, kellele Hurt aruannetes pigem positiivset vastukaja andis, kuid keda hilisemad folkloristid kohtlevad ettevaatusega. Nagu on välja toonud Richard Viidalepp (1982), on tema kogutus segamini nii sellist, mida võib tingimusteta folklooriks pidada, kui ka sellist, mis tugevalt mõjutatud rahvusromantilisest müüdiloomest. Schults kui rahvaluulekoguja tegeles ilmselgelt sellega, mida Ülo Valk (2008) on nimetanud folkloori eestistamiseks.

Ettekandes heidan pilgu ühele konkreetsele näitele, kus reaalne folkloor põimub Schultsi rahvusmütoloogia otsingutega: jüripäeva ja Püha Jüriiga seotud lugudele. Schultsi saadetistes on nii eraldiseisvaid rahvapäraste lugude kirjapanekuid ja kombekirjeldusi, jüripäeva ja Püha Jüriiga seotud lugude ahelaid, kuid samad lood on leidnud koha ka selgelt mütoloogilises lootsükli. See kõik muudab jüripäevaga seonduva võrdlemisi kõnekaks ülemineku alaks rahvapärase ja rahvusmütoloogilise materjali vahel. Ettekandes vaatlen ühelt poolt erinevaid žanre, mis Schultsi kirjapanekutes jüripäeva teemaga seostuvad, teisalt aga erinevaid võtteid mida ta kasutab rahvalugude sidumiseks suuremateks teosteks (nn aheldamine ja uute lugude loomine).

Viited

Valk, Ülo 2008. Saksad ja varavedajad: eesti muistendite sotsiaalsest orientatsioonist. Västriku, Ergo-hart (toim). *Kes kõlbab, seda kõneldakse. Pühendusteos Mall Hiimäele*. Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 57–73.

Viidalepp, Richard 1982. Jakob Hurt ja Hans Anton Schultz. *Keel ja Kirjandus*, nr 5, lk 252–261.

Magusad (väikesed) sõnad

Mare Kõiva, Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond

Kultuuris funktsioneerivad žanrid kognitiivsel, pragmaatilisel ja väljenduslikul tasandil toimivate eristavate tunnuste kogumite abil. Taksonoomilised tunnused, mõistelised kategooriad ja nende nimetamiseks kasutatavad terminid osutavad rahvaluulevormide kultuurilistele kontseptsioonidele ning rõhutavad nende sümboolset tähendust, kirjutab Dan Ben-Amos (2007: 134).

Ettekande siht on vaadata mõnda aspekti lühivormide uurimisloost ehk mõned vaated magusate (ja kibedate) sõnade folkloorsest käsitusloost. Eesti folkloristika erijoon on pikalt olnud heatasemeline ja mitmekesine lühivormide uurimissuund, lausa koolkond oma seisukohtade ja alasuundadega, mis on arenenud koostöös eriti soome, aga ka teiste naaberrahvaste lühivormide vaatlemisega. Mitmeti oldi nii hea partner, kuid ka lipulaeva ja eeskuju seisundis. Selle meeskonna liikmena alustanud Piret Voolaid on tänaseks leidnud mitmeid uusi lähenemisi mõistatuste liitliikidele, mis ristuvad keele, matemaatika, loogika, visuaalsete kunstidega jne, millel on tähtis koht poliitika, sotsiaalsete suhete, protesti, inimese minapildi ja maailmavaate väljendamises. Lähedase teemadena on ta avanud lapsesuu väljendite, jätkanud grafiti, meemide jm liikide uurimist. Täiesti uus valdkond on spordifolkloor, mis on muude teemade kõrval vormunud uueks suunaks folkloristikas. Samas võime ka vanasõnade variatiivsust ja konteksti avavat suunda nimetada uueks, mis üksnes mõneti järgib Mereste, Looritsa, Öimu jt alustatud vanemate ütluste tähenduse avamise mudeleid.

Kasvamine tüdrukuna. Littlest Pet Shopi mänguloomakeste videod Youtube'i keskkonnas

Astrid Tuisk, Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv

Osaluskultuuri võimalused, digioskuste ja -vahendite paranemine on loonud eeldused laste kaasavaks tegevuseks netiavarustes. Edukalt jätkab virtuaalmaailmas oma elu tüdrukutekultuur. Varasemalt paberil üksteisele saadetud ahelkirju leiab tänapäeval varateismeliste sotsiaalmeedia postitustes. Piret Voolaid seob Facebooki ahelpostitused varasemate religioosse taustaga taevakirjadega, salmi- ja söbraalbumite traditsiooniga (2013, 2014). Samuti on internetis uue elu leidnud tüdrukute päevikud ja tundedelised armastusjutud, mida võib vaadelda käsikirjaliste albumite ja salmikukultuuri jätkuna (Kalmre 2010, 2015). Folkloori (sh virtuaalmaailmas leviva folkloori) abil ehitavad tüdrukud üles oma tüdrukutekultuuri, see on oluline tüdrukute eneseväljenduses ja identiteediloomes, täidab nende ealisi ja soolisi vajadusi. Laste ealiste vajaduste täitmisel on oluline osa ka mängimisel, muuhulgas sisaldab tüdrukute osaluskultuur koosmängimist, mänguasjadega ühiselt tegutsemist. Üheks viisiks virtuaalselt oma mängukogemust teistega jagada on selle filmimine ning videolõikude jagamine interneti kaudu.

Littlest Pet Shop on Ameerika kompanii Hasbro tootemark, mis koosneb väikestest pärisloomi jäljendavatest mänguloomakestest ja nendega seotud toodetest. Tänapäevase kuju said loomakesed aastal 2005 ning muutusid kiiresti populaarseks ka Eestis. Mitmeid Littlest Pet Shopi loomakestega mängimise videoid leidub Youtube'is. Menukamaid eestikeelseid videoid on vaadatud üle mitmekümne tuhande korra, ühel viljakamal tegijal on üle kuuekümne video. Toimivad ka erinevad võrgustikud, kus loomakesi vahetatakse ja nende kohta infot jagatakse.

Filmimisega saab mäng uue mõõtme, spontaanselt mängust saab piiritletud, enamasti läbimõeldult lavastatud ja esitatud lugu, kuigi leidub ka lödvema ülesehitusega videoid. Selgelt on tegemist ühe kindla ea- ja soorühma tegevusega. Nimetatud videotes kajastatakse tüdrukutele tähtsaid teemasid nagu sõprus, armastus, ilumaailm, koolikäimine, vanemad ja suhted nendega jne. Nagu mujalgi kultuuris, toimub ka siin tekstide ümberjutustamine, rohkelt on viiteid populaarkultuurile, telesaadetele ja -seriaalidele, mida kohati ka jäljendatakse. Missugust osa tüdrukutekultuuris omavad väikeste loomakestega videod, ettekandes analüüsitaksegi.

„Jüripäevast saab johukuhugi“ ehk mis on jüripäeval pistmist eesti vanasõnadega

Piret Voolaid, Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond

Kevade ootuse ja saabumisega seotud tähtpäevi on eesti rahvakalendris mitmeid (nt madisepäev 25. veebruar, paastumaarjapäev 25. märts), kuid jüripäev (23. aprill) on eesti vanasõnakorpuses kevadtähtpäevade liidripositsioonil. Jüripäevale vihjab 1980. aastatel ilmunud akadeemilises väljaandes „Eesti vanasõnad“ umbkaudu 70 erisulust vanasõnatüüpi. Üldjoontes on tegemist kalendri- ja ilmastikuparöömiatega, mis kajastavad vaatlustele tuginevaid faktikonstateeringuid või uskumusi. Jüripäevaga seotud vanasõnade rohkus eesti pärimuses viitab tähtpäeva mitmetahulisusele, jüripäev on olnud kevade alguse päev, mil pärast pikka talve toimub looduses palju esmakordset. Terve hulk vanasõnu esineb ka kahe ajahetke või -vahemiku kõrvutustel-vastandustel põhinevatel sümmeetrilistel stereotüüpidel, vanasõnad pakuvad võimalust ilmaenneteks, annavad maaharimise ja külvijuhiseid, jüripäev on olnud sotsiaalsete suhetega seonduv päev.

Ettekandes teen jüripäevaütluste kui vanasõnade erijuhtumi lühiülevaate ja toon välja ütlustele omased universaalsed mudelid ja stereotüübid.

„Müts maha!“ Autundest eesti kõnekäändudes

Asta Õim

Au- ja häbitunne on need psühholoogilised vahendid, mis reguleerivad inimeste-vahelisi suhteid nii kitsamas kui ka laiemas mõttes – nii üksikisikute vahel, inimrühmade vahel, terve rahva või rahvaste ja riikide vahel.

Au on isiku väärikus, hea maine, inimese väline mina ehk see, milline inimene arvab ja soovib end olevat teiste silmis:

käib au pihta 'riivab eneseväärikut',
vannub oma au nimel 'kinnitab oma aususega',
au ja uhkus 'lugupidamist, austust vääriv asi või inimene',
talle tuleb au anda 'talle tuleb tunnustust, lugupidamist avaldada'.

Häbi on tugev moraalne kahetsustunne, milles inimene mõistab hukka mõne oma teguviisi või omaduse:

ei tea, kuhu oma silmad panna 'tunneb suurt häbi',
vaju või maa alla 'väga piinlik',
ei au ega häbi 'alatu, häbitu'.

Au- ja häbitunne toimivad koos, kujundades ühise arusaama *nii ei tehta*, mida ei ole alati sugugi kerge lahti seletada ega ratsionaalselt põhjendada.

Kus on au- ja häbitunnet, seal on raskem tekkida ülbusel, jõhkrusel, häbematusel jms. See tähendab, et au- ja häbitunne hoiavad kollektiive koos seesmiselt, sõltumata sellest, millised on kollektiivisisesed alluvussuhted, tööjaotus, selle liikmete ühiskondlik positsioon, haritus, teadmised jne.

Nii-ei-tehta-arusaam kujuneb põlvkondade jooksul ning see ladestub ajapikku inimeses endas, seda ei saa eeskirjadega määrata ega seadusesse kirjutada. Selle alus on austus teiste inimeste vastu, austus looduse ja kõige loodu vastu. Kui seda pole, on see ühiskonna probleem laiemalt.

Meie kultuuriruumi kuuluvate inimeste arusaamade jäädvustusi leiame hulganisti meie keele väljendivarast, olgu selleks siis vanasõna, kõnekäänd või mõni muu metafoorne või mittemetafoorne keelekasutus.

Näiteks pea paljastamine austuse märgiks on levinud paljudes kultuurides, kuid meie inimeste jaoks on hämmastav, kui seda ei tehta näiteks ka tares ja söögilauas. Leiva, meie põhitoiduse vastu väljendatakse austust sellega, et söögilauas võetakse müts peast. Kui seda ei tehta, siis öeldakse:

siiga ~ õss peas,

söüb nagu venelane, müts peas.

Kui mehel on toas müts peas, siis öeldakse:

ega siin kõrts ei ole, et müts peas,

koera s.. kännu otsas,

Kas sul on munad mütsis?

Kas oled täna saunas käinud, leil lokid ära kõrvetanud?

On loomulik mõelda, et au- ja häbitunnet väärtustatakse kõrgelt, sest inimese olemuse pärisosa ongi tema au- ja häbitunne: *ausat meest ei hammusta keegi* (EV 475), *hing - jumalale, süda - naisele, kohustus - isamaale, au - mitte kellelegi.*

Kui inimese käitumine ei ole kooskõlas nii-ei-tehta-põhimõttega, siis on temaga midagi viltu läinud: *ta on kas konna kusega ristitud, tal on koerahnak silmil, kass on häbi ära söönud, siga kannab talle sõelaga au järele jne.* Ning teda manitsetakse viimases hädas mõjusa leiva-väljendiga *häbene ometi leibagi.*